

ДО ЮВІЛЕЮ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКОВОГО ВИГНАНЦЯ

Sobol W. Filip Orlik (1672—1742) i jego «Diariusz».

Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021. 532 s.

Цього року виповнюється 350 років від народження славетного сина України Пилипа Орлика. Його знають насамперед як гетьмана в екзилі й кодифікатора «Пактів і Конституцій Прав і вольностей Війська Запорозького» — козацького суспільного договору. Дещо менш відомими є його іпостасі автора віршованих панегіриків та укладача детального й інформативного «Діаріуша подорожного». Видання останнього побачило світ 2021 р. під назвою «Filip Orlik (1672—1742) i jego “Diariusz”». Професорка кафедри україністики Варшавського університету Валентина Соболев розшифрувала рукопис, упорядкувала та прокоментувала вибраний текст «Діаріуша...» за 1725—1726 pp.

Мотто до книжки («Quod non est in actis, non est in mundo») втілює бароковий мотив пам'яті: нащадки згадують лише те, що існує текстואльно, а з цього випливає, що тільки записане було насправді — записане «літерально», на папері, та «алегорично», на скрижалях пам'яті. «Патерик Печерський» 1661 р. містить застереження, що незаписане неминуче зникне в мороці історії: «Всяка вещь еще писаніем утверждена не будет, в забытіе и невѣдѣніе прійдет» [3, 102]. Тож і ювілейне видання «Діаріуша...» Пилипа Орлика покликане не допустити «темряви безмовної», що поглинає славні діяння пращурів.

Про ґрунтовну роботу під час підготовки видання свідчить перелік опрацьованої літератури, на яку посилається авторка. Це може стати дороговказом для допитливого читача, в якому керунку рухатися для подальшого знайомства з постаттю Пилипа Орлика. Зокрема, згадані і класичні праці («Гетьман Пилип Орлик (1672—1742): огляд його політичної діяльності» Бориса Крупницького [4]), і найсучасніші дослідження («Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії» Ірини Дмитришин [2]).

Публікації «Діаріуша...» передують авторська передмова польською та англійською мовами. У першій — біографічній — частині передмови стисло схарактеризовано походження, родину, здобуту освіту, перші кроки у військовій та політичній кар'єрі, підтримку політичного курсу гетьмана Івана Мазепи, обрання на гетьманство та державницькі прагнення Пилипа Орлика, підготовку збройного повстання в Україні за підтримки держав, що поділяли самостійницькі прагнення козацького гетьмана та вважали його легітимним вираз-

ником (прото)національних інтересів українського народу. Наведена в передмові інформація не переобтяжена біографічними подробицями, проте дає засадниче уявлення про тогочасне суспільне становище в Україні та роль Пилипа Орлика в ньому.

У наступній — історіографічній — частині передмови авторка наводить заувагу Даніеля Бовуа про міфологізацію образу Пилипа Орлика [1, 322]. Подальший виклад історії досліджень «Діаріуша...» є спробою відповісти на питання, сформульоване в підзаголовку передмови: чим, зрештою, є хвиля зацікавлень Орликовим его-документом — мегаломанією чи поверненням до джерел. Приємним бонусом є стислий огляд читачьких інтересів Пилипа Орлика — від найзнаковіших для нього книг Святого Письма до тогочасної європейської філософії. Ці тексти вплинули на формування світогляду та стилю письма автора «Діаріуша...», у чому може переконатися уважний читач.

Наступна частина передмови присвячена безпосередньо роботі зі списками «Діаріуша...», що зберігаються в Бібліотеці Народовій у Варшаві та в Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції, а також із факсимільним виданням 1989 р. та цифровою копією оригінального «Діаріуша...» [5]. Викладені авторкою деталі з кропіткого процесу відтворення тексту подеколи скидаються на сюжет для детективу. До того ж передмова містить цікаві археографічні подробиці щодо стилю барокового письма, орфографії, діакритичних знаків. Насамкінець у передмові означено обраний спосіб едіційної політики, що включає розшифрування скорочень, тлумачення іншомовних фрагментів тощо.

«Діаріуш подорожній» Пилипа Орлика охоплює 1720—1733 рр. В одній зі своїх статей В. Соболю називає цей текст «щоденником українсько-польського пограниччя». Можна додати, що подорожні записки українського гетьмана розкривають стосунки еліт та звичаї різних народів, з якими доводилося мати справу «мазепинцям», а саме: греків, турків, болгар, французів.

У пропонованому виданні наведено щоденникові записи за 1725—1726 рр. польською мовою, а також подано факсимільну копію відповідних аркушів оригіналу. Для зручності у квадратних дужках наведено сторінки з факсимільного видання 2013 р.

Щодо основного тексту — будь-яка палеографічна робота заслуговує на те, щоб вдячно схилити голову перед дослідником, а надто — така кропітка праця як розчитка барокового скоропису, якій В. Соболю присвятила 16 років. У докладних посторінкових коментарях, окрім пояснення малозрозумілих слів, наведено низку цікавих подробиць із емігрантського життя Пилипа Орлика. Зокрема, читач довідується, що під час заслання в Салоніках Орлика супроводжував кухар Ситенський, син Михайло (молодший брат Григора), капітан де Клуар, Карл — довірений помічник гетьмана, Іван — возний, а також запорізький козак Рудий. Подеколи дослідниці доводиться розшифровувати топографічні реалії. Так, Пилип Орлик, розлучений із родиною, згадує про сина Григора, котрий виїхав до Саксонії, та про доньок Варвару й Марину, котрі перебували на той час у Кракові в костелі св. Йосифа. В. Соболю намагається уточнити локалізацію цього костелу. Дослідниця зазначає, що в середині XVII ст. у Кракові існувало два центри культу св. Йосифа: костел св. Архистратига Михаїла та св. Йосифа кармелітів босих і костел св. Йосифа сестер-бернардинок. Імовірно, Пилип Орлик має на увазі саме бернардинський монастир.

В. Соболю розглядає «Діаріуш...» як засіб творення автообразу. Досліджуючи цей его-документ у статті «Пилип Орлик сам про себе», авторка зауважує домінування мотивів звикання до умов еміграції, захисту приватного життя, бесід, хвороби та одужання, дружби, усамітнення з читанням і, нарешті, виразнішого, ніж раніше, самоусвідомлення [7, 85]. В іншій студії («Антропология родинної пам'яті і філософія витривалості») В. Соболю аргументовано доводить, що Пилип Орлик сприймав «Діаріуш...» як співрозмовника, у душі барокового розуміння світу як книги [6, 13]. Гетьман-вигнанець утримує родинну пам'ять словом, що стає запорукою його витривалості під час самотності екзилу.

З тексту «Діаріуша...» читач дізнається про політичну діяльність та особисте життя родини Орликів, звичаї тогочасної аристократії, елементи історії повсякдення — подорожі, полювання, харчові звички тощо. Насамкінець для полегшення навігації книжкою додано словник найчастіше використовуваних латинських і макаронічних термінів, детальну бібліографію, іменний та географічний покажчики.

Подорожній щоденник гетьмана Пилипа Орлика є невичерпним джерелом інформації для дослідників багатьох галузей гуманітарних наук. Мовознавці, особливо ономасти, можуть бути зацікавлені в ідентифікації топонімів, наведених у тексті або у вигляді турецьких назв, або у спотвореній формі, відтвореній із голосу. Історики культури та релігієзнавці також знайдуть багато корисного в щоденнику козацького гетьмана, зокрема про перебіг богослужінь. Для політологів може бути цікавою дипломатична діяльність Орлика, а для культурологів — опис звичаїв із різних регіонів Європи [8, 169]. Для мільйонів українців, котрі були змушені залишити свої домівки через російське вторгнення, та для численних друзів України, котрі надають безцінну підтримку, «Діаріуш подорожній» вимушеного українського емігранта Пилипа Орлика є нині особливо цінним, актуальним та зрозумілим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнання до українського міфу // Український археографічний щорічник. № 8/9. Київ, 2004. С. 322—345.
2. Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії. Київ: Темпора, 2019. 496 с.
3. Ісіченко І., арх. Історія української літератури: епоха Бароко XVII—XVIII ст. Львів; Київ; Харків: Святогорець, 2011. 568 с.
4. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672—1742): огляд його політичної діяльності. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. 80 с.
5. Орлик П. Діаріуш подорожній, який в ім'я Троїці найсвятішої, розпочатий року 1720 місяця жовтня дня 10-го: У 5 т. / упоряд. О. Ковалевська, І. Дмитришин. Київ: Темпора, 2013.
6. Соболев В. Антропологія родинної пам'яті і філософія витривалості // Studia polsko-ukraińskie. Nr. 7. / red. W. Sobol. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020. S. 13—29. <https://doi.org/10.32612/uw.23535644.2020.pp.13-29>
7. Соболев В. Пилип Орлик сам про себе // Studia polsko-ukraińskie. Nr. 8. / red. W. Sobol. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021. S. 85—99. <https://doi.org/10.31338/2451-2958spu.8>
8. Walczak-Mikołajczakowa M., Mikołajczak A. Kilka uwag o języku i kontekście kulturowym Diariusza podróznego hetmana Filipa Orlika // Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza. Vol. 28 (48). 2021. Nr. 2. S. 159—172. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2021.28.2.9>

Ольга ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

Отримано 25 липня 2022 р.

м. Київ